

Przestrzeń psychologiczna symbolu religijnego u młodzieży

Małgorzata Tatala*

Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

PSYCHOLOGICAL SPHERE OF THE RELIGIOUS SYMBOL IN YOUTH

In the current study people at the ages of 12 to 24 were examined to find how psychological sphere of religious symbol (the cross) is formed. Since at this age psychological processes undergo a series of important transformations the perception of symbol changes. Thus, the study is of explorative nature and was based on a structural-developmental model of religiousness by Walesa whose model allowed to define eight parameters of religiousness: religious awareness, religious feelings, religious decisions, bonding with the fellowship of believers, religious practices, religious morality, religious experience and forms of profession of faith. Religious mystery was also taken into account as a part of the definition. There were 240 participants divided into four age groups: 12, 15, 18 and 24 years. Eight domains of religiousness which refer to the symbol of the cross were determined by ranking method. Moreover, multidimensional scaling allowed to distinguish psychological spheres of symbol as two-dimensional (in 12 year-olds) and three-dimensional (15-, 18- and 24-year-olds). The results show that developmental changes in the perception of the cross are predominantly affected by developments in cognitive processes.

Key words: religious symbol, the cross as a symbol, psychological sphere, adolescence, emerging adulthood (18 yrs & older)

WPROWADZENIE

Zainteresowanie problematyką symbolu przez wiele dyscyplin naukowych, jak np.: teologia (Guardini, 1991; Eliade 2009; Tillich, 1994; Kulpaczyński, 2002; Rahner, 2007), filozofia (Ricoeur, 1985, 1986, 1989), literaturoznawstwo (Podraza-Kwiatkowska, 2001), skłoniło do wypracowania jego specyficznego ujęcia dla danej dziedziny nauki. Wśród dyscyplin naukowych psychologia podjęła także własne badania, kładąc nacisk na poznanie genezy, struktury i funkcji symbolu w świetle poznawczych, uczuciowych oraz motywacyjnych uwarunkowań indywidualnych, i społecznych (Szuman, 1931; Inhelder i Piaget, 1970; Bruner, 1978; Wygotski, 1978; Zagórska, 2004; Tatala, 2008; Bilewicz i Klebaniuk, 2013). W ramach badań psychologicznych podjęto również zagadnienie recepcji symbolu religijnego. Psychologiczna wiedza na jego temat jest wciąż fragmentaryczna i niewystarczająco uzasadniona. Podejmowane prace empiryczne prowadzą do atrakcyjnych poznawczo wyników, jednocześnie wskazują na występujące trudności metodologiczne związane z analizą procesu badawczego (Tatala, 2008; Walesa, 2012).

Psychologiczne badania nad recepcją symbolu religijnego koncentrują się najczęściej wokół jego rozumienia

(Goldman, 1968), uwzględniany jest także kontekst rozwoju sądów religijnych (Oser, 1991) oraz rozwój wiary (Fowler, 1981). R. Goldman (1968) w badaniach nad rozwojem myślenia i języka religijnego przyjął założenie o identyczności myślenia religijnego i niereligijnego oraz tezę, iż dojrzałe myślenie religijne łączy się z osiągnięciem stadium myślenia formalnego¹. Wyodrębnił on pięć stadiów rozwoju myślenia religijnego, wśród których piąte stadium – najdojrzalsze – cechuje myślenie abstrakcyjne. Jednostka, która osiągnęła ten poziom rozwoju, jest zdolna do przejścia od konkretnego faktu do teorii oraz od teorii do konkretnego, odczytując symbolizowane treści wyrażone poprzez symbol o charakterze religijnym. F. Oser (1991), wyodrębniając sześć stadiów rozwoju sądów religijnych, ujmował problematykę symbolu w kontekście dokonywanych przez jednostkę osądów. Osiągnięty poziom rozwoju sądów religijnych, zwłaszcza stadium trzecie (absolutna autonomia orientacji) i czwarte (autonomia zapośredniczona i orientacja planu zbawienia) warunkuje coraz doskonalszy sposób interpretacji symboli religijnych. J. Fowler (1981) stwierdził natomiast, iż w trzecim stadium – z sześciu wyróżnionych przez siebie stadiów rozwoju wiary – syntetyczno-konwencjonalnym, symbole religijne są nierozdzielnie związane z tym, co

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Małgorzata Tatala, Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin. e-mail: maltat@kul.pl

¹ Ze względu na wiek osób badanych w niniejszej pracy (12-24 lata), zaprezentowane stanowiska przywołanych badaczy zostały ograniczone do podobnych grup wiekowych.

przedstawiają czy symbolizują. W czwartym zaś wyodrębnionym stadium indywidualizacyjno-refleksyjnym, przeżywane symbole oddzielane są od symbolizowanych treści. Pozwala to na pogłębione rozumienie ich sensu, prowadząc tym samym do reinterpretacji symbolu. Następuje wówczas jakościowa zmiana w recepcji symbolu, wyrażająca się w przejściu od próby rozumienia przesłania wyrażonego w samym symbolu (stadium trzecie) do odczytywania przesłania zawartego w jego znaczeniach (stadium czwarte).

W świetle powyższych dokonań badawczych zauważa się jednak brak badań nad recepcją symbolu religijnego w jego szerszym kontekście psychologicznym. Badania te miałyby na celu poszerzenie podjętej problematyki o aspekt przeżyciowo-wartościujący, unikając tym samym poprzestawania na dotychczasowym rozumieniu wspomnianego symbolu. Niniejszy artykuł stanowi próbę wypełnienia tej luki poprzez prezentację wyników badań obejmujących szerszy kontekst recepcji symbolu religijnego. W tym celu wykorzystano strukturalno-rozwojowy model religijności C. Walesy (2005), co pozwoliło na ukazanie pogłębionego rozumienia symbolu religijnego o dodatkowe aspekty: 1) świadomość religijną, 2) uczucia religijne, 3) decyzje religijne, 4) więź ze wspólnotą osób wierzących, 5) praktyki religijne, 6) moralność religijną, 7) doświadczenie religijne i 8) formy wyznania wiary, a wśród nich zwłaszcza poczucie tajemnicy religijnej. Przyjęty model religijności stanowi także podstawę i kontekst do ukazania recepcji symbolu religijnego w przestrzeni psychologicznej osób w wieku od 12 do 24 lat, dokonujących konfiguracji ważności parametrów religijności odnoszących się do krzyża jako symbolu religijnego.

W prowadzonych badaniach poprzez „symbol religijny” rozumie się znak reprezentujący transcendentną rzeczywistość oznaczaną, odnoszącą się do osobowej i pozytywnej relacji człowieka do Boga (Tatala, 2008). Tak rozumiany symbol zawiera się w obrębie całej religijności, którą tworzy osiem przywołanych powyżej aspektów religijności. Umieszczenie symbolu w kontekście modelu religijności Walesy (2005) stanowi podstawę do zopercjonalizowania symbolu religijnego.

We wcześniejszym opracowaniu M. Tatali (2008) zweryfikowano hipotezę sugerującą, że w recepcji krzyża (jednego z dwóch badanych symboli religijnych) z wiekiem osób badanych zmienia się konfiguracja ważności ośmiu parametrów religijności, tj.: świadomość, uczucia, decyzje, więź ze wspólnotą, praktyki, moralność, doświadczenie i poczucie tajemnicy religijnej. Uzyskane przez autorkę wyniki badań pozwoliły na wyodrębnienie w recepcji krzyża parametrów religijności mających różnicowane znaczenie. Najwyższy wskaźnik ważności uzyskał parametr poczucia tajemnicy religijnej, co zaobserwowano w każdej badanej grupie wiekowej, tj. w wieku 12, 15, 18 i 24 lat. Ten aspekt religijności istotnie różnił się od pozostałych siedmiu dziedzin religijności w zakresie przypisywanej jemu ważności na poziomie istotności statystycznej $p < .001$. Na tej podstawie wysunięto wniosek, iż parametr ten ma największe znaczenie w recepcji

krzyża² niż pozostałe aspekty religijności (Tatala, 2008, s. 83-87).

PROBLEM

Prezentowane w niniejszym artykule wyniki badań mają na celu pogłębienie analizy przedstawionych przez Tatalę (2008) danych empirycznych dotyczących preferencji dziedzin religijności w odniesieniu do krzyża. Podjęta analiza pozwala na scharakteryzowanie psychologicznych wymiarów omawianego symbolu wyznaczających przestrzeń psychologiczną uzyskaną w wyniku hierarchizacji parametrów religijności przez osoby w okresie dorastania i młodej dorosłości.

W prezentowanych badaniach obejmujących rangowanie dziedzin religijności podjęty problem sformułowano następująco: Jak kształtuje się przestrzeń psychologiczna krzyża uzyskana w procesie hierarchizacji parametrów religijności przez osoby w wieku od 12 do 24 lat? Strukturyzując problem badawczy wyodrębniono zagadnienia szczegółowe, ujęte w postaci pytań:

- P1: W jakiej przestrzeni psychologicznej osoby w wieku 12-24 lata dokonują recepcji krzyża jako symbolu religijnego?
- P2: Jak zmienia się przestrzeń psychologiczna w grupach wiekowych 12, 15, 18 i 24 lat dokonujących hierarchizacji dziedzin religijności w kontekście krzyża?
- P3: Jakie wymiary psychologiczne można wyodrębnić w procesie hierarchizacji aspektów religijności odnoszących się do krzyża przez osoby we wspomnianych grupach wiekowych?
- P4: Czy wzrasta liczba wymiarów wraz z wiekiem osób badanych w procesie hierarchizacji dziedzin religijności w odniesieniu do krzyża?
- P5: Czy w grupach wiekowych od 12 do 24 lat można wyodrębnić wymiary wspólne, niezależnie od wieku badanych oraz odrębne, charakterystyczne dla wieku 12, 15, 18 i 24 lat?
- P6: Jakie kryteria psychologiczne uwzględniają osoby badane w wieku 12-24 lata w ocenie ważności ośmiu parametrów religijności odnoszących się do krzyża?

METODA I OSOBY BADANE

Skonstruowano metodę badawczą opartą na rangowaniu dziedzin religijności. Miała ona na celu określić hierarchię ważności ośmiu aspektów religijności, przedstawionych za pomocą zdań twierdzących, odnoszących się do krzyża jako symbolu religijnego. Przykładowe stwierdzenia poddane ocenie: 1) Pod wpływem własnych cierpień dochodzę do zrozumienia krzyża (świadomość religijna); 2) Krzyż wywołuje we mnie uczucie smutku, żalu, ufno-

² W opracowaniu dokonuje się skrótu myślowego, używając słowa „krzyż” w rozumieniu „krzyż jako symbol religijny”.

ści i nadziei (uczucia religijne) i 3) Uważam, że w krzyżu zawiera się tajemnica zbawienia (poczucie tajemnicy religijnej) (Tatała, 2008, s. 66).

Poszczególne zdania określające parametr religijności, które badani w sposób losowy otrzymywali do oceny, były zapisane na oddzielnej kartce papieru. Zadaniem osób badanych było ułożenie zdań zgodnie z przyjmowaną przez siebie hierarchią ważności. Dokonywane wybory badani na bieżąco kontrolowali, co pozwalało na korygowanie podjętych decyzji i dokonywanie ewentualnych zmian w przyjętej hierarchii ważności poszczególnych parametrów religijności dotyczących krzyża. Należy zaznaczyć, że przyjęta procedura rangowania nie dopuszczała stosowania rang wiązanych. Zastosowany tok postępowania pozwalał także na zminimalizowanie efektu pierwszeństwa, świeżości i uczenia się, a także błędu serii (Gorbaniuk, 2001).

Stalność pomiaru ważności parametrów religijności sprawdzono metodą test-retest. Nie stwierdzono różnic istotnych statystycznie $p > .05$ pomiędzy pierwszym a drugim badaniem. Można uznać zatem, że pomiar jest rzetelny (Tatała, 2008, s. 69).

Zastosowanie procedury skalowania wielowymiarowego w oparciu o program Inscal Minissa pozwoliło na ustalenie przestrzeni psychologicznej krzyża u osób w okresie dorastania i młodej dorosłości (Biela, 1992, 1995). Najbardziej optymalne okazały się rozwiązania 2- i 3- wymiarowe w zależności od badanej grupy wiekowej. Graficzną prezentację uzyskanych danych empirycznych ukazują wykresy 1 do 4.

Badaniami objęto 240 respondentów, po 60 w grupach wiekowych: 12, 15, 18 i 24 lat (po połowie reprezentantów płci męskiej i żeńskiej w każdej grupie wiekowej) wskazanych przez sędziów kompetentnych, jako osoby religijne.

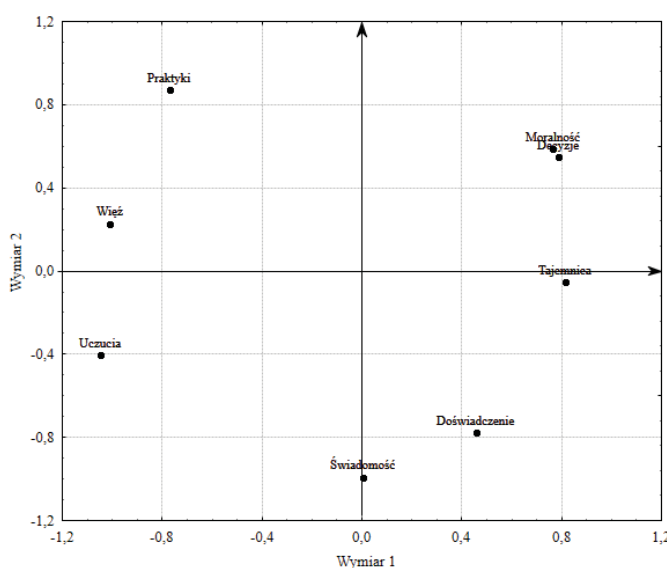
WYNIKI BADAŃ

Prezentowane w dalszej części artykułu wyniki badań obejmują analizę otrzymanej przestrzeni recepcji psychologicznej symbolu krzyża u osób w poszczególnych grupach wiekowych, tj.: 12, 15, 18 i 24 lat.

PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA SYMBOLU KRZYŻA U OSÓB 12-LETNICH

Na podstawie przeprowadzonych badań jako najbardziej odpowiednie w grupie osób 12-letnich przyjęto rozwiązanie dwuwymiarowe, dla którego współczynnik alienacji Guttmana-Lingoesa uzyskał wartość $K=.14$, natomiast współczynnik stresu Kruskala $S=.11$ w 11 iteracjach. Tak powstała konfiguracja w przestrzeni dwuwymiarowej ilustruje Rycina 1.

Uzyskana konfiguracja punktów w przestrzeni psychologicznej pozwala na wyodrębnienie pierwszego wymiaru Zaangażowanie religijne, którego granice charakteryzują dwa bieguny. Pierwszy – lewy, można określić jako przeżycia emocjonalno-więziotwórcze (współrzędne punktów

Ryc. 1. Przestrzeń psychologiczna preferencji dziedzin religijności w odniesieniu do krzyża u osób 12-letnich, gdzie: Wymiar 1: Zaangażowanie religijne: przeżycia emocjonalno-więziotwórcze vs przeżycie tajemnicy, Wymiar 2: Aktywność religijna: poznanie religijne vs działanie religijne

wyznaczające omawiany biegun, to uczucia religijne: Wymiar 1 = -1.05 i Wymiar 2 = -0.41 oraz więź ze wspólnotą osób wierzących: Wymiar 1 = -1.01 i Wymiar 2 = 0.23. Drugi biegun – prawy, omawianego wymiaru, ukazują punkty wyznaczające trzy parametry religijności: tajemnica religijna (Wym. 1 = 0.81 i Wym. 2 = -0.06); decyzje religijne (Wym. 1 = 0.79 i Wym. 2 = 0.55); moralność religijna (Wym. 1 = 0.77 i Wym. 2 = 0.59).

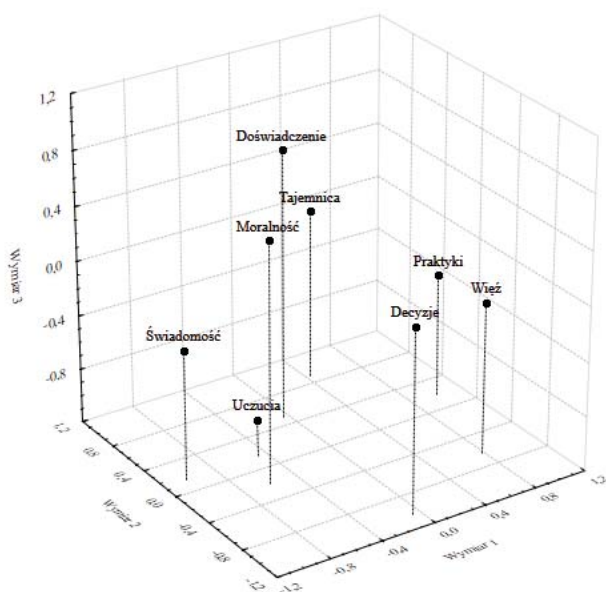
Aktywność religijna wyznacza drugi wymiar uzyskanej przestrzeni psychologicznej. Jego dolny biegun można ująć jako poznanie religijne ukonstytuowane przez świadomość religijną (Wym. 1 = 0.01; Wym. 2 = -0.99) oraz doświadczenie religijne (Wym. 1 = 0.46 i Wym. 2 = -0.78). Górny biegun omawianego wymiaru działanie religijne wyznaczają punkty: praktyki religijne (najbardziej wysunięty punkt w przestrzeni bieguny górnej: Wym. 1 = -0.77; Wym. 2 = 0.87); uczucia religijne (Wym. 1 = -1.05 i Wym. 2 = -0.41) oraz więź ze wspólnotą osób wierzących (Wym. 1 = -1.01 i Wym. 2 = 0.23).

PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA SYMBOLU KRZYŻA U OSÓB 15-LETNICH

Analiza wyników badań u osób 15-letnich pozwala na przyjęcie jako optymalnego rozwiązania trójwymiarowego. Współczynnik alienacji Guttmana-Lingoesa uzyskał wartość $K=.07$, zaś współczynnik stresu $S=.04$ w 34 iteracjach. Uzyskaną konfigurację w przestrzeni trójwymiarowej przedstawia Rycina 2.

Konfiguracja punktów w wielowymiarowej przestrzeni psychologicznej pozwoliła na wyodrębnienie Aktywno-

Ryc. 2. Przestrzeń psychologiczna recepcji ważności parametrów religijności u osób 15-letnich, gdzie: Wymiar 1: Aktywność religijna: poznanie religijne vs działanie religijne, Wymiar 2: Autonomia: tajemnica religijna vs wolność wyboru, Wymiar 3: Przeżycia wewnętrzne: pojedyncze uczucia religijne vs całościowe przeżycie religijne

ści religijnej jako wymiaru pierwszego. Układ punktów przestrzeni konstytuujący Aktywność religijną uzyskał bardzo klarowną strukturę treściową. Lewy biegun omawianego wymiaru wyznacza poznanie religijne (świadomość religijna i moralność religijna), zaś prawy – działanie religijne (praktyki religijne i wiąż ze wspólnotą osób wierzących).

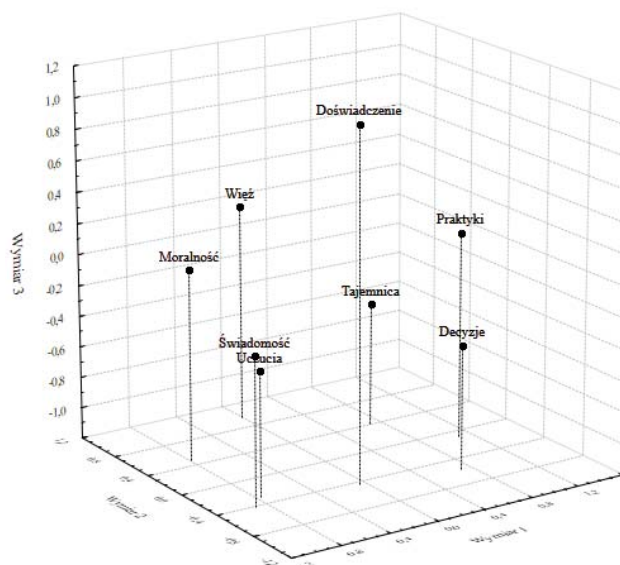
Wymiar drugi Autonomia charakteryzują również dwa bieguny. Jego lewy biegun stanowi tajemnicę religijną (poczucie tajemnicy religijnej), prawy natomiast wolność wyboru (decyzje religijne).

Układ punktów konstytuujący wymiar trzeci w przestrzeni wielowymiarowej można zinterpretować jako Przeżycia wewnętrzne. Dolny biegun tego wymiaru wyznaczają pojedyncze uczucia religijne (uczucia religijne), zaś górny – całościowe przeżycie religijne, konstytuowane przez doświadczenie religijne.

PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA SYMBOLU KRZYŻA U OSÓB 18-LETNICH

Wyniki badań u osób 18-letnich pozwalają przyjąć jako optymalne także rozwiązanie trójwymiarowe. Współczynnik alienacji Guttmana-Lingoosa uzyskał wartość $K=0,06$, zaś współczynnik stresu $S=0,04$ w 23 iteracjach. Uzyskaną konfigurację w przestrzeni trójwymiarowej przedstawia Rycina 3.

Wymiar pierwszy uzyskanej przestrzeni psychologicznej można scharakteryzować podobnie, jak to miało miejsce w poprzedniej grupie wiekowej, jako Aktywność religijna. Zbliżona przestrzeń punktów konstytuująca bieguny ogniskuje się z jednej strony wokół poznania religijnego (świadomość religijna, moralność religijna i uczucia religijne) i wyznacza biegun lewy, z drugiej zaś biegun prawy obejmuje podejmowane działanie religijne w zakresie praktyk religijnych, poszerzonych o aspekt decyzji religijnych i poczucia tajemnicy religijnej. Wymiar drugi – jednobiegunowy, ukazuje natomiast prze-

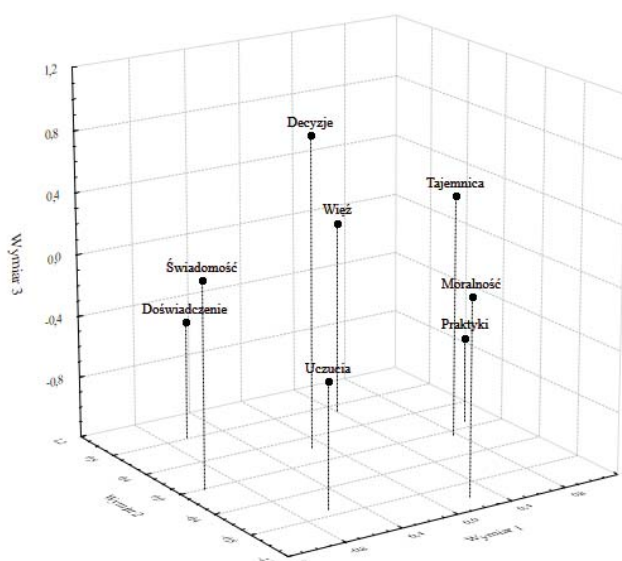
Ryc. 3. Przestrzeń psychologiczna recepcji ważności parametrów religijności u osób 18-letnich, gdzie: Wymiar 1: Aktywność religijna: poznanie religijne vs działanie religijne, Wymiar 2: Przeżycie wiąż ze wspólnotą osób wierzących, Wymiar 3: Całościowe przeżycie religijne

strzeń obejmującą psychospołeczny aspekt religijności ujmowanej jako Przeżycie wiąż ze wspólnotą osób wierzących (wiąż ze wspólnotą osób wierzących).

Wymiar trzeci, również jednobiegunowy, można określić jako Całościowe przeżycie religijne (doświadczenie religijne) stanowiące osobiste doznanie realności i prawdziwości rzeczywistości nadprzyrodzonej ujmowanej poprzez krzyż.

PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA SYMBOLU KRZYŻA U OSÓB 24-LETNICH

Analiza wyników badań uzyskana przez osoby 24-letnie pozwoliła – podobnie jak w grupach wiekowych 15, 18 i 24 lat – na przyjęcie rozwiązania trójwymiarowego. Współczynnik alienacji Guttmana-Lingoosa uzyskał wartość $K=0,06$, zaś współczynnik stresu $S=0,04$ w 54 iteracjach. Uzyskaną konfigurację w przestrzeni trójwymiarowej ukazuje Ryc. 4.

Ryc. 4. Przestrzeń psychologiczna recepcji ważności parametrów religijności u osób 24-letnich, gdzie:
Wymiar 1: Aktywność religijna: poznanie religijne vs działanie religijne, Wymiar 2: Całościowe przeżycie religijne: zewnętrzne vs wewnętrzne, Wymiar 3: Autonomia religijna

Aktywność religijną występującą we wszystkich grupach wiekowych konstytuuje wymiar pierwszy. Podobnie, jak w poprzednich grupach wiekowych, omawiany wymiar charakteryzują dwa bieguny. Jego lewy biegun – poznanie religijne, został wyznaczony przez świadomość religijną, natomiast prawy – działanie religijne, przez praktyki religijne i poczucie tajemnicy religijnej.

Drugi wymiar – Całościowe przeżycie religijne, posiada także charakter dwubiegunowy. Lewy biegun wyznacza przestrzeń obejmującą zewnętrzne przeżycie religijne (doświadczenie religijne i więź ze wspólnotą osób wierzących), zaś biegun prawy – wewnętrzne przeżycie religijne (moralność religijna i uczucia religijne).

Wymiar trzeci – Autonomia religijna, posiada jednobiegunowy charakter i odnosi się do psychologicznej sfery podejmowanych przez młodzież wyborów, przybierając bardziej ustrukturyzowaną formę decyzji religijnych.

DYSKUSJA

W prezentowanym artykule podjęty problem badawczy dotyczący kształtowania się przestrzeni psychologicznej krzyża jako symbolu religijnego w procesie hierarchizacji parametrów religijności ukazał istotne zmiany rozwojowe dokonujące się u osób w wieku 12 do 24 lata.

Przeprowadzone badania pozwoliły na sformułowanie ogólnego wniosku, iż z wiekiem badanych zmienia się ilościowy i jakościowy charakter przestrzeni psychologicznej badanego symbolu. Proces ten wyraża się w

uzyskanej dwuwymiarowej przestrzeni psychologicznej charakterystycznej dla osób 12-letnich i trójwymiarowej zaobserwowanej w grupie osób 15-letnich i starszych.

Uzyskane rozwiązanie dwuwymiarowe w grupie osób 12-letnich jest przejawem poznawczego funkcjonowania osób badanych, które nabiera cech myślenia formalnego. Według Piageta (Inhelder i Piaget, 1970) młodzież 12-letnią charakteryzuje tendencja do centracji, czyli skupiania uwagi na aspektach najłatwiej uchwytnej, percepcyjnych. Dlatego też w omawianej grupie wiekowej osoby raczej skłaniają się do całościowego ujmowania ocenianych parametrów, nie dokonując wyraźnego ich różnicowania. W dalszym rozwoju centracja zostaje zastąpiona decentracją, co ma przełożenie na bardziej zróżnicowane ujmowanie ocenianych parametrów religijności. Proces ten znajduje odzwierciedlenie w przyjętym rozwiązaniu trójwymiarowym występującym od wieku 15 lat i u osób starszych (Wadsworth, 1998). Od wspomnianej grupy wiekowej zmiany mają charakter ciągły, na co wskazuje przytoczona obecność trzech wymiarów. Zmieniająca się konfiguracja punktów charakteryzująca przestrzeń psychologiczną krzyża u osób 15-letnich i starszych jest konsekwencją wyłaniających się stopniowo osiągnięć rozwojowych. Wśród nich należałoby zwrócić uwagę na abstrakcyjne ujmowanie rzeczywistości zewnętrznej i wewnętrznej, a co za tym idzie na mentalne oderwanie się od konkretnego oraz analogiczne i metaforyczne rozumienie symbolu (Rydz, 2012).

Zaobserwowane zmiany w recepcji ocenianych parametrów między grupą wieku 12 a 15 lat są na tyle istotne, kryterialne i znaczące, iż zostały określone w kategoriach dynamicznych przejść (*transition*), na co zwrócił uwagę w badaniach C. Walesa (2012). Uzyskane przejście z jednej strony jest wyrazem doskonalszego rozumienia pojęć i sytuacji religijnych, z drugiej zaś większego krytycyzmu i formułowania własnych stanowisk, niezależnych od sądów innych osób.

W odniesieniu do osób 18- i 24-letnich, które znajdują się w okresie wyłaniającej się dorosłości, na uzyskane wyniki badań empirycznych miały wpływ zaobserwowane u respondentów poczucie trwania w zaawansowaniu pomiędzy dorastaniem i dorosłością, a w konsekwencji poszukiwania związane z koniecznością określenia i ukształtowania własnej tożsamości oraz świadomość wielu możliwości (Arnett, 2007). Uzyskaną przestrzeń psychologiczną w omawianych grupach wiekowych można również odnieść do osiągnięć rozwoju poznawczego, w którym myślenie przyjmuje postać rozumowania abstrakcyjnego i hipotetycznego, nabierając wraz z wiekiem osób cech myślenia logiczno-systemowego (Inhelder i Piaget, 1970). Ponadto otrzymana przestrzeń może być wyrazem rozwoju autonomii i autentyczności religijności oraz stanowić próbę stworzenia bardziej stabilnej struktury życia religijnego (Walesa, 2012).

Przedstawione powyżej wyniki badań skłaniają również do postawienia pytania: Czy istnieją wymiary, które w większym stopniu niż pozostałe decydują o przestrzeni psychologicznej krzyża jako symbolu religijnego? Próbu-

jąc udzielić odpowiedzi na tak postawione pytanie można stwierdzić, że wymiar „Aktywność religijna” wraz z obecnością dwóch biegunów „poznanie religijne” vs „działanie religijne” występuje w każdej grupie wiekowej, pełniąc funkcję prymarną opisywanej przestrzeni psychologicznej. Wyodrębniony w „Aktywności religijnej” biegun „poznanie religijne” charakteryzuje dążenie do racjonalnego ujmowania rzeczywistości transcendentnej postrzeganej w krzyżu. Wraz z wiekiem osób badanych (począwszy od 15 roku życia) wymiar ten ulega zmianom jakościowym, co stanowi potwierdzenie, iż respondenci dysponując doświadczeniami i zintegrowanym systemem poznawczym głębiej ujmują i lepiej organizują rzeczywistość w jej wymiarze symbolicznym. Wspomniany powyżej proces ulega dalszym zmianom jakościowym w kolejnych grupach wiekowych (18 i 24 lata), w których następuje dążenie do samodzielności myślenia, wzrost krytycyzmu i tendencja do poznawania prawdy i wrażliwość na dostrzeganie paradoksu prowadzących do akceptacji ambiwalentnych treści wyrażanych przez symbole (Rydz, 2012). W grupie zwłaszcza osób 24-letnich perspektywa poznawcza pozwala na syntetyczno-integracyjne ujmowanie krzyża jako symbolu religijnego. Znaczący udział sfery poznawczej w kształtowaniu przestrzeni psychologicznej omawianego symbolu wydaje się być zgodny z rezultatami badań uzyskanymi przez Fowlera (1981), który zauważa, iż w okresie młodej dorosłości następuje ujmowanie symboli w oderwaniu od przedstawianych przez nie treści.

Analiza drugiego bieguna wymiaru „Aktywności religijnej”, tj. „działanie religijne”, ukonstytuowanego w każdej grupie wiekowej przez praktyki religijne wykazuje, iż z wiekiem respondentów następuje odchodzenie od praktyk o charakterze „przeżyciowo-więziotwórczym” (w grupie osób 12- i 15-letnich) na rzecz wzrostu praktyk religijnych, którym towarzyszy coraz głębsze poczucie tajemnicy religijnej, zwłaszcza w grupie osób 18- i 24-letnich. Zaobserwowane zmiany u osób badanych w obszarze praktyk religijnych korespondują z wynikami badań Rydz (2012) nad tendencjami rozwojowymi religijności młodych dorosłych. Autorka potwierdziła w swoich badaniach, iż młodzi dorośli koncentrują się na pogłębieniu rozumienia sensu i znaczeń praktyk religijnych, które stanowią jeden z ważniejszych wskaźników przywiązania do wartości religijnych. Praktyki religijne wraz z wiekiem badanych stają się bardziej autonomiczne i autentyczne (Walesa, 2012), zaś uczestnictwo w nich jest bardziej świadome i zamierzone oraz nabiera charakteru bardziej indywidualnego.

Znaczące poznawczo wydają się być uzyskane wyniki badań dotyczące sfery wolnościowej człowieka przejawiające się w wymiarze Autonomii religijnej. Wyrazem Autonomii religijnej są przede wszystkim decyzje religijne, występujące wyraźnie w grupie osób 15- i 24-letnich. W wieku 15 lat nie można jeszcze doszukiwać się sprecyzowanych preferencji w podejmowanych wyborach, częściej natomiast obecne są w tym wieku przekonania i opinie powtarzane za innymi osobami znaczącymi. Stąd też w kształtującej się „Autonomii religijnej” 15-latków

wyraźnie zaznacza się udział więzi ze wspólnotą osób wierzących, będących pewnym punktem odniesienia. Z kolei dla badanych w wieku 24 lat „Autonomia religijna” staje się bardziej wyraźna i pogłębiona, co potwierdzają wyniki badań uzyskane przez Rydz (1999) i Mac-Czarnik (2000). Autorki wyprowadziły wniosek, iż w wieku 24 lat decyzje religijne nabierają większej mocy regulacyjnej, przyjmując postać decyzji życiowo doniosłych. Wnioski te potwierdzają wyniki kolejnych badań przeprowadzonych przez Rydz (2012), na podstawie których autorka wykazała, iż podejmowane decyzje koncentrują się na poszukiwaniu drogi życiowej, a tym samym na wyborze światopoglądu oraz osobistego powołania.

WNIOSKI

Uzyskane wyniki badań pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. Kształtowanie się przestrzeni psychologicznej krzyża jako symbolu religijnego jest zjawiskiem rozwojowym. Przeprowadzone badania dowiodły, że udział sfery poznawczej jest znaczący w kształtowaniu tej przestrzeni. Układ zmian w rozwoju intelektualnym, zwłaszcza myślenie abstrakcyjne i hipotetyczno-dedukcyjne sprzyja porządkowaniu schematów poznawczych oraz pozwala na tworzenie ogólnych koncepcji rzeczywistości, otwierając przed młodym człowiekiem nieznane mu wcześniej możliwości recepcji symbolu religijnego.
2. W całej grupie badanych³ wiek jest zmienną różnicującą przestrzeń psychologiczną. Wraz z wiekiem osób badanych zmienia się ilościowy i jakościowy jej charakter. Percepcja symbolu przez osoby 12-letnie jest znacznie bardziej całościowa niż w przypadku pozostałych grup wiekowych, które dokonują oceny parametrów w sposób bardziej różnicowany, o czym świadczy obecność trzeciego wymiaru przestrzeni psychologicznej.
3. Badani w wieku 12 lat najczęściej kierują się tym, co jest bezpośrednio, konkretne i dosłowne, natomiast respondenci w kolejnych grupach wiekowych ujmują krzyż jako symbol w sposób abstrakcyjny, dokonując pogłębionej jego recepcji.
4. Wyjaśnienia uzyskanych wymiarów w przestrzeni psychologicznej należałoby doszukiwać się nie tylko w osiągnięciach rozwoju poznawczego, ale przede wszystkim w specyfice rozwoju religijności, a zwłaszcza kształtowania się autonomii i autentyczności, będącego oznaką wyższej jakości życia religijnego.
5. Kształtująca się i poszerzająca autonomia motywacji religijnej sprawia, że zmniejsza się instrumentalne i adaptacyjne traktowanie religijności, która nabiera charakteru autentycznego w grupie

³ Należy podkreślić raz jeszcze, iż wysuwane wnioski odnoszą się, jak powyżej wskazano, do próby, którą stanowiły osoby wskazane przez sędziów kompetentnych jako religijne.

zwłaszcza osób 24-letnich. Religijność wieku młodzieńczego wykazuje daleko posuniętą stabilizację, co przekłada się na ocenę badanego symbolu religijnego.

6. Należałoby także podkreślić, że gradient generacji wyników jest ograniczony, gdyż badania przeprowadzono na określonej próbie respondentów, uwzględniając dobór celowy, aby dokonać analizy przestrzeni psychologicznej krzyża.
7. Niniejszy artykuł dotyczy wprawdzie tylko jednego symbolu religijnego, a mianowicie krzyża, dlatego też proponowane uogólnienia mają ograniczony zakres. Niemniej zaprezentowany sposób prowadzonych badań może stanowić odniesienie również do innych symboli religijnych.

*

Zaprezentowane badania dotyczące przestrzeni psychologicznej krzyża jako symbolu religijnego inspirują do ich kontynuacji. W podjętych badaniach należałoby uwzględnić większą liczbę różnorodnych symboli, np. oko wpisane w trójkąt, gołębica, ryba, baranek, zróżnicowanych pod względem treści i umożliwiających wielość interpretacji odczytywanych znaczeń wyrażonych poprzez symbol.

LITERATURA

- Arnett, J.J. (2007). *Adolescence and emerging adulthood: a cultural approach*. New Jersey: Pearson Education.
- Biela, A. (1992). *Skalowanie wielowymiarowe jako metoda badań naukowych*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Biela, A. (1995). *Skalowanie wielowymiarowe w analizach ekonomicznych i behawioralnych*. Lublin: Norbertinum.
- Bilewicz M., Klebaniuk, J. (2013). Psychological consequences of religious symbols in public space: Crucifix display at a public university. *Journal of Environmental Psychology*, 35, 10-17.
- Bruner, J.S. (1978). *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznawania*. Warszawa: PWN.
- Fowler, J.W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper and Row.
- Goldman, R. (1968). *Religious thinking from childhood to adolescence*. London: Routledge, Kegan Paul.
- Gorbaniuk, O. (2001). *Cechy identyfikacji narodowej Polaków mieszkających na Ukrainie: badania psychologiczne*. Lublin: Archiwum KUL.
- Guardini, R. (1991). *Bóg daleki, Bóg bliski*. Poznań: W drodze.
- Inhelder, B., Piaget, J. (1970). *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kulpaczyński, S. (2002). *Symbole w odbiorze katechizowanych dzieci*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Mac-Czarnik, L. (2000). *Procesy poznawcze w planowaniu własnego życia u młodzieży*. Rzeszów: Wydawnictwo WSP.
- Oser, F.K. (1991). The development of religious judgment. W: F.K. Oser, W.G. Scarlett (red.), *Religious development in childhood and adolescence* (52, s. 5-25). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Podraza-Kwiatkowska, M. (2001). *Symbolizm i symbolika w poezji Młodej Polski: teoria i praktyka*. Kraków: Universitas.
- Rahner, K. (2007). *Pisma wybrane*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Ricoeur, P. (1985). *Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawa o metodzie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Ricoeur, P. (1986). *Symbolika zła*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Ricoeur, P. (1989). *Język, tekst, interpretacja*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Rydz, E. (1999). *Rozwój planowania własnego życia u młodzieży*. Lublin: Archiwum KUL.
- Rydz, E. (2012). *Tendencje rozwojowe religijności młodych dorosłych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Szuman, S. (1931). *Badania nad rozwojem rozumienia obrazów o symbolicznej treści u dzieci i młodzieży*. Warszawa – Lwów: Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne.
- Tatala, M. (2008). *Odbiór symboli religijnych przez młodzież*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Tillich, P. (1994). *Pytanie o nieuwarunkowane: pisma z filozofii religii*. Kraków: Znak.
- Wadsworth, J.B. (1998). *Teoria Piageta. Poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Walesa, C. (2005). *Rozwój religijności człowieka, T. 1. Dziecko*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Walesa, C. (2012). Antycypacja własnej religijności u młodzieży (rozwojowe badania osób w wieku od 12 do 24 lat). *Horyzonty Psychologii*, 2, 25-55.
- Wygotski, L.S. (1978). *Narzędzie i znak w rozwoju dziecka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zagórska, W. (2004). *Uczestnictwo młodych dorosłych w rzeczywistości wykreowanej kulturowo*. Kraków: Universitas.